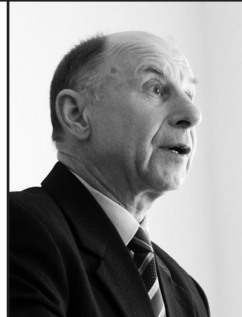

Володимир Трофимович

*Доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії
ім. М. П. Ковальського Національного
університету «Острозька академія»*

Стаття містить аналіз спогадів організаторів й учасників проголошення Акта відновлення Української держави С. Бандери, Я. Стецька, В. Кука та ін. Автор доводить, що мемуари значною мірою дають змогу відтворити ситуацію передодня і початку німецько-радянської війни, простежити дії ОУН і її лідерів, з'ясувати мотиви, якими вони керувались й охарактеризувати їх взаємини з нацистами. Суб'єктивний чинник спогадів згладжується шляхом зіставлення фактологічного матеріалу зі свідченнями інших джерел.

Ключові слова: ОУН(б), Акт відновлення Української держави, спогади, мемуари, С. Бандера, Я. Стецько, В. Кук.

Volodymyr Trofymovych

The article contains analysis of memories of organizers and participants of the Ukrainian State Reestablishment Act proclamation: S. Bandera, Y. Stetsko, V. Kuk etc. The author proves that mostly memories give the opportunity to reconstruct the situation of threshold and start of the German-Soviet war, trace OUN and its leaders' actions, find out their motives and characterize their relationship with the Nazis. The subjective factor of memories can be smoothed through comparing fact material with other sources evidences.

Key words: OUN(B), Ukrainian State Reestablishment Act, memories, S. Bandera, Y. Stetsko, V. Kuk.

ВІДОБРАЖЕННЯ АКТА 30 ЧЕРВНЯ 1941 Р. В ПРАЦЯХ І МЕМУАРАХ УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

75 років відділяє нас від безкомпромісного Акта відновлення української державності. «Актом 30 червня 1941 р., — писав Петро Мірчук, — український нарід заманіфестував перед цілим світом і перед історією, що він бажає сам керувати своїм життям і що він готов боронити своє право на вільне життя у своїй власній, самостійній державі перед імперіалістичними зазіханнями кожного ворога і за кожних умов... Акт відновлення української державності та успішна політична й мілітарна боротьба проти німецького окупанта є доказом політичної зрілості, моральної сили та дисциплінованості українського народу і ввійдуть в історію як світла сторінка гідної постави української нації в важких умовах Другої світової війни»¹.

Цінним джерелом дослідження того, що відбувалось у Львові в червні-липні 1941 року і навколо цих подій, є праці та мемуари учасників визвольних змагань. Значною мірою вони дають змогу відтворити ситуацію передодня і початку німецько-радянської війни, простежити дії ОУН і її лідерів, з'ясувати мотиви, якими вони керувались, охарактеризувати їх взаємини з нацистами. Деякі з них мають унікальний характер, залишаючись єдиним джерелом відомостей про подвиг і жертвність осіб, причетних до Акта, життя та діяльність яких протягом півстоліття замовчувалися, фальсифікувалися й осуджувалися. Водночас, віддаючи належне значущості вищевказаним джерелам, ми враховували притаманну їм істотну дозу авторського суб'єктивізму, вплив особистісного чинника, прагнення подекуди до самогероїзації або виправдання власних помилок, можливість відхилення при висвітленні описуваних подій, що пов'язано з обмеженістю людської пам'яті, а тому викладений тут фактологічний матеріал зіставлявся зі свідченнями інших джерел.

¹ Мірчук П. *Акт відновлення української державності 30 червня 1941 року (його генеза та політичне й історичне значення)*. Друге видання. — Мюнхен, 1953. — С. 52, 56.

Керівники ОУН у своїх творах наголошували: декларуючи принцип опори на власні сили як провідну засаду в боротьбі за відродження незалежної України, вони водночас прагнули здобути вагому підтримку зовнішніх чинників. Обґрунтовуючи пізніше цей напрям в українській політиці, Микола Лебедь у книзі «УПА. Українська повстанська армія» зазначає: «У тій площині тодішнє українство та його політичний провід шукали в світі прихильників чи там союзників, які були б готові дати бодай моральну підтримку українському народові в реалізації його цілей. Був факт, що в сучасній Європі тільки Німеччина явно готувалася до війни з СРСР, і тому це було природне й наскрізь зрозуміле явище, що український народ сподівався від німецько-советського конфлікту зміни дотеперішнього положення, але очевидячки не такої, щоб поневолення большевицькою Москвою замінити новим поневоленням Німеччиною. Бо, сподіваючись німецько-советської війни, український народ підготовлявся використати її виключно для того, щоб відбудувати свою самостійну незалежну державу»².

Для реалізації задуманих планів, як писав В. Кук, окрім трьох Похідних груп, створено також ще спеціальну керівну — Львівську (близько 20 осіб), що складалась із членів Проводу та ключових функціонерів ОУН(б). Вона мала вирішувати завдання, пов'язані з проголошенням відновлення української державності. Уже на другий день війни Я. Стецько, М. Лебедь, І. Равлик, В. Кук на легковій автомашині, зареєстрованій у німецькому військовому відомстві, без перешкод переїхали на правий, східний бік річки Сяну, з наміром якнайскоріше добратися до Львова³.

Аналіз ідейно-політичної і мемуарної літератури проливає світло на обізнаність активістів ОУН з нацистськими намірами щодо України і дає право стверджувати що їх уявлення про останні аж до липня 1941 року були переважно абстрактними, загальними і суперечливими. Разом з тим, доки Німеччина не по-

² Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за українську самостійну соборну державу. Ч. 1 Німецька окупація України. — Видання Пресового Бюро УГВР, 1946. — С. 13.

³ Кук В. Державотворча діяльність ОУН. Акт відновлення української держави 30 червня 1941 р. // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 : Збірник документів і матеріалів. — Львів; Київ: Літературна агенція «Піраміда», 2001. — С. XI—XIII.

казала себе відвертим ворогом України, доти міркування провідників ОУН виглядали наступним чином. Якщо вона займе позицію розвалу Радянського Союзу на національні суверенні, ні від кого не залежні держави — Україну та інші поневолені народи, вказував, наприклад, Ярослав Стецько в книзі «30 червня 1941», то ніщо не перешкодить оунівцям вважати її зовнішньополітичним союзником проти червоної імперії⁴. Степан Бандера, зі свого боку, підкреслював у статті з аналогічною назвою, що справді незалежна політика мусила йти шляхом доконаних фактів, незважаючи на наміри Третього райху, а коли треба, то й виразно проти них. Український народ, за його словами, мусив у новій ситуації, що утворилась після 22 червня, рішуче сказати вагоме слово, творячи свою долю власними рішеннями. Звідси головна тактична лінія ОУН щодо офіційного Берліна визначалась тоді так: доконані факти з можливою пропозицією співпраці на основі рівноправного партнерства, забезпечення доконаних фактів у сенсі ймовірної іншої альтернативи. «З цією нашою тактикою вичікування, — пояснював Я. Стецько, — не стоїть у ніякому зв'язку рішення проголосити відновлення державности і творити державне правління, бо це не було залежне від тієї чи іншої постави Німеччини, але це була закономірна консеквенція боротьби нації за незалежність, яка використовує кожную міжнародно пригожу ситуацію, щоб задокументувати свою волю до державного незалежного життя»⁵.

Таким чином, праці і спогади учасників визвольних змагань засвідчили: у розглядуваний період ОУН була рішуче настроєна на відродження української державности.

Разом з тим, як зазначив Я. Дашкевич, в оунівському середовищі плекалася романтична мрія, що розпочата війна стане поштовхом до нової української революції, яка знову ж таки шляхом тактики доконаних фактів вирішить політичні, державотворчі, військові та інші проблеми. «Неадекватне захоплення міфом Української революції 1917—1921 рр., всі помилки якої треба було виправити, стало причиною цієї ілюзії. Війна 1941 р. революційної ситуації на стероризованій і безмежно заляканій Східній Україні

⁴ Стецько Я. *30 червня 1941. Проголошення відновлення державности України*. — Торонто, 1967. — С. 193.

⁵ Там само. — С. 29.

не створила, а революційні прояви на західноукраїнських землях, які спостерігалися в червні—липні 1941 р., майже зразу опинилися під контролем нових окупантів, або були придушені кованим німецьким чоботом. Реальна дійсність виявилася далекою від прокованого сценарію»⁶.

Рано-вранці 30 червня 1941 року передові німецькі підрозділи вступили до Львова. Разом із частинами вермахту у місто вмарширував український батальйон «Нахтігаль», який ще 18 червня склав присягу на вірність Україні. За ними, як згадував Я. Стецько, прибула вищевказана львівська група⁷. Правда, В. Кук стверджував у 2001 р., що вона з'явилася тут 28 червня⁸.

Зміст творів і спогадів оунівських діячів засвідчив: заява А. Гітлера 22 червня з нагоди початку східної кампанії, швидке просування завойовників вглиб України, їх небажання вести переговори з ОУН на будь-якому рівні привели бандерівців до певних висновків. Для них стало зрозуміло, що нацистська верхівка, з одного боку, не збирається позитивно ставитись до справи державної самостійності України, а з другого — не захоче відразу викликати боротьбу її народу проти себе. Невиразною політикою, тактикою ні до чого зобов'язуючих обіцянок, підтриманням надій на національну незалежність після закінчення війни з СРСР вона планувала не допустити того, щоб прагнення українців до державності спрямовувалося проти Німеччини. Не бажаючи мати проти себе українську силу, гітлерівці намагалися втягнути її насамперед у свою війну проти Радянського Союзу, зв'язати власними цілями, позбавити можливості проводити самостійну політику, використати значною мірою і виснажити сили України, а далі діяти за своїми планами, в яких останній відводилась роль колонії. Одне слово, в ОУН(б) не було жодних підстав вважати, що верховоди Третього райху сприятимуть відновленню української державності, і що, більше того, їм вдасться проголосити його як державний акт у Києві. Її керівництво все більше усвідомлювало, що справжня самостійна політика мусила йти шляхом власної ініціативи. Мало-

⁶ Дашкевич Я. Відновлення Української держави 1941 р. Проблеми дослідження // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів. — Львів; Київ: Літературна агенція «Піраміда», 2001. — С. XLIII.

⁷ Стецько Я. Вказ. праця. — С. 179.

⁸ Кук В. Вказ. праця. — С. XII.

ся на увазі використати сум'яття перших днів окупації, коли відступаюча Червона армія покинула Львів, а наступаюча німецька ще не встигла сформувати постійні органи управління, і негайно проголосити відродження Української держави. Як бачимо, бандерівське угруповання намагалося своїми радикальними кроками поставити німецьку владу перед доконаним фактом, змусити її вже тоді чітко визначитися: підтримувати чи не підтримувати українські державотворчі кроки, створити ясну ситуацію, перекреслити найнебезпечніші для України підступні гітлерівські задуми і відкрити перспективу незалежній визвольній політиці.

Слід зазначити, що контури майбутнього Акта проглядалися вже у травневих 1941 р. політичних вказівках ОУН(б) «Боротьба й діяльність ОУН під час війни» та в загальних напрямних з інструкцій її Революційного Проводу під аналогічною назвою. Тут, зокрема, стверджувалося: «На звільнених від московсько-більшовицької окупації частинах української землі, не ждучи ніщо, ОУН проголошує відбудову Української держави, встановляє владу, яка має зорганізувати державне життя в усіх ділянках та керувати ним... Центром красвої влади повинен бути Львів». Автори цих документів були впевнені, що лише «власною боротьбою, будівництвом власної держави власними силами та за власною ініціативою здобути собі ролю підмету і партнера, учасника війни та співтворця нового ладу на руїнах московської імперії... Для того держави, які ведуть боротьбу з Москвою і не ставляться вороже до України, трактуємо як природних союзників... У випадку, коли б німці поставилися негативно до створеної української влади ОУН, не визнавали її та визначували своїх людей, заявляти на місцях, що назначені ОУН не можуть передати влади, бо лише Провід може їх звільнити від обов'язків»⁹.

Звідси можна зрозуміти, що львівський сценарій задумувався бандерівцями заздалегідь, у глибокій таємниці від гітлерівців, тим більше без погодженості з ними, і через це став для останніх цілковитою несподіванкою.

Увечері 30 червня на загальні збори у будинку товариства «Просвіта» у Львові, де відбувалися святочні народні акти, зібралися 60 представників українського громадянства.

⁹ ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч. 1. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2006. — С. 61, 68, 71.

Виступаючи перед присутніми, котрі підхопилися у загальному пориві, Я. Стецько зачитав Акт відновлення Української держави, після чого було відспівано національний гімн. В документі було, зокрема, зазначено, що «волею українського народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України». До речі, ця думка вказувала також на зв'язок української державності 1917—1921 рр. з тогочасним державотворчим процесом. Акт закликав населення «не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада»¹⁰.

Тут же повідомлялося, що на західноукраїнських землях формується українська влада, яка підпорядкується загальнонаціональному уряду, створеному у Києві з волі українського народу.

Звертаємо увагу на те, що структурно текст проголошеного документа складався з трьох пунктів. Окрім вищевикладених двох, останній у післявоєнних виданнях на Заході переважно опускався, що давало привід опонентам називати бандерівців «маріонетками», «колаборантами», а сам Акт — «оперетковим». А лакуни в тексті звучали так: «3. Відновлена Українська держава буде тісно співдіяти з націонал-соціалістичною Велико-Німеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації.

Українська Національна Революційна Армія, що творитиметься на українській землі, боротиметься даліше спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий лад у цілому світі»¹¹.

З цього приводу В. Кук писав так: «Кожна політично грамотна людина, вникнувши у зміст цього абзацу, може зробити лише один висновок: новоповстаюча Українська Держава буде співпрацювати з Німеччиною тільки за умови визнання німецьким урядом Української держави. Для того й проголошувалась Українська держава, власне створювався уряд, щоб Україна могла на рівних

¹⁰ ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч. 1. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2006. — С. 250—251.

¹¹ Там само. — С. 251.

правах вести переговори, укладаючи союзи, провадити спільну війну проти своїх національних ворогів. Це цілком нормальна політика вільного суверенного народу»¹². Він пояснював, що ОУН, між іншим, ніколи не приховувала того, що вона не проти союзу з Німеччиною у війні проти більшовицького СРСР за умови визнання самостійності та незалежності Української держави. У цьому випадку, на його думку, не мало значення, який політичний лад існував тоді у райху, адже йшлося про боротьбу проти спільного ворога. Адже США та Великобританія, мовляв, не брали до уваги тоталітарний лад у Радянському Союзі, коли об'єдналися з ним в коаліцію проти теж спільного ворога — нацистської Німеччини¹³.

Своє тлумачення змісту третього пункту виклав і С. Бандера у зверненні «Слово до Українських Націоналістів-Революціонерів за кордоном» від 1948 р. «Дехто закидає, що під час Акта 30 червня 1941 р. були вжиті фрази й жести приязного супроти Німеччини тону, — писав він. — В цій справі пора сказати отверте слово, бо наша правда ясна і чиста, і треба припинити фальшиве змалювання дійсності... Коли ж Німеччина пішла війною проти Росії, нашого ворога, то Україна не могла прийняти неприхильно цього факту. Але тим ще не розв'язувалося питання взаємин між Україною і Німеччиною. Воно мусіло залежати тільки від одного: як поставиться Німеччина до державної суверенності України, чи буде шанувати українську суверенність, українські інтереси, чи буде шукати в Україні союзника проти більшовицької Росії, — чи трактуватиме Україну як воєнну здобич і об'єкт своїх цілей... Ми мусіли стати і стали на позиції незалежної реалізації наших національних цілей, оборони наших прав і інтересів. А далі мусіла сказати своє слово Німеччина»¹⁴.

Виступаючі на зборах спрямовували українців до налагодження державно-політичного життя, захоплення влади у свої руки, формування адміністрації, організації господарства, міліції, шкільництва, а, особливо, створення власної армії. Представник крайового Проводу ОУН рішуче зауважив, що остання

¹² Куж В. Вказ. праця. — С. XIX.

¹³ Там само.

¹⁴ Бандера С. Слово до Українських Націоналістів-Революціонерів за кордоном. — На чужині, 1948. — С. 17.

не складе зброї доти, доки з української землі не будуть вигнані всі окупанти.

На зборах було зачитано декрет про створення Державного Правління (ДП), головою якого був призначений Ярослав Стецько.

Проголошення Акта справило величезне враження на присутніх. Треба пам'ятати, що загал українського громадянства був приголомшений масовим варварським знищенням по тюрмах в'язнів органами НКВД напередодні відступу Червоної армії з краю. «Я досі не можу спокійно згадувати страшних картин, які довелося побачити в перші дні війни, — писала пізніше член ОУН Галина Дідик. — Тоді, після відступу радянських військ, розшукуючи близьких мені людей, я була в тюрмах Львова, Тернополя, Бережан, Нарасва. Я бачила витягнені з катівень і потасмних ям і виставлені для опізнання рідними і друзями тисячі трупів — постріляних, помордованих, часом із слідами варварських знущань: вирізаними на тілі тризубами, виколотими очима, повідрізуваними носами, вухами, грудьми»¹⁵. Як свідчать спогади та інші матеріали, в ході просування німецьких військ були викриті масові знищення українських політичних діячів і в багатьох інших містах і селах.

Вакханалія садизму, що творилася в тюрмах і слідчих відділеннях НКВД не просто остаточно відштовхнула населення Західної України від вчорашніх «визволителів», а й спрямувала чимало прихильників радянської влади в стан непримиреної ворожнечі до неї. Тому в очах багатьох жителів Львова німецькі війська постали рятівниками від страхіть сталінської тиранії, а учасники зборів з розумінням сприйняли останній пункт Акта.

Після закінчення зборів диктор львівського радіо, член місцевої організації ОУН Юлько Савицький урочисто передав в ефір інформацію про прийняті рішення. Наступного дня вона була повторена. Таким чином, львівські події стали відомі в Україні й за кордоном.

По Україні прокотилася хвиля святкових демонстрацій, масово підписувалися маніфести на підтримку Акта, оунівці приступили до формування місцевих державних адміністрацій. «Війна

¹⁵ Цит. за: *В боротьбі за Українську державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни.* — Львів: Меморіал, 1992. — С. 16.

принесла синьо-жовті прапори на Україну в неможливо короткий строк, — писав Тарас Клекіт у статті «Голос крові», надрукованій у підпільному журналі ОУН «Ідея і чин». — Їм не здивувалися, не запитували, чиї це прапори, навіть маленькі діти. Їх прийняли давно й прийняли не як гостей, а так, як приймають Бога: просто до серця, відразу, безоглядно й навіки»¹⁶.

Як бачимо, після Акта 30 червня в краї розпочалися державотворчі процеси. «Населення Львова бачило вперше організовану силу ОУН... і хоч не всі були націоналістами або прихильниками ОУН, то кожний український патріот радів Актом 30 червня і готовий був даром допомагати в адміністрації, — згадував Богдан Казанівський. — Це було видно з того, як до команди зголошувалися різні люди з різними фахами й хотіли стати до праці, не питаючи за платню. Це було велике духовне піднесення народу, який знав, чого хоче й що має робити для великої справи»¹⁷.

Проголошення відновлення державності викликало вибух скаженої люті А. Гітлера, який планував перетворити Україну в німецьку колонію, пояснюючи при цьому міжнародному співтовариству, що її народ бажає бути під зверхністю Третього райху. Акт 30 червня змусив нацистську верхівку розкрити своє політичне обличчя. 5 липня у Кракові були заарештовані і доставлені у німецьку столицю Степан Бандера та інші лідери ОУН, які опинилися у «почесному ув'язненні». Незабаром їх звільнили, встановивши пильний нагляд.

Як впливає з німецьких дипломатичних джерел, міністру закордонних справ І. Ріббентропу 21 липня рекомендували дотримуватись позиції, що проголошення української державності було «самовільними діями відомої честолюбної й активної групи Бендери» та що «інсценізований нею у Львові Акт не має жодного державно-правового значення»¹⁸.

У відповідь політичне бюро ОУН у Берліні видало того ж дня заяву «Щодо становища у Львові». Тут було вказано, що події

¹⁶ Клекіт Т. Голос крові // Ідея і чин. — 1943. — Ч. 3. — С. 23.

¹⁷ Казанівський Б. Шляхом Легенди: Спомини. — Лондон : Українська видавнича спілка, 1975. — С. 217—218.

¹⁸ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: В 2 х т. Т. 1: 1939—1943. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. — С. 379.

30 червня вже стали «історичним фактом», а державницький Акт, подібно, як Акт 22 січня 1918 року у Києві і Акт 1 листопада 1918 року у Львові, «стане символом сучасної визвольної боротьби української нації»¹⁹.

Попри німецькі розпорядження не влаштовувати маніфестацій на підтримку Акта і взагалі не займатися політичною діяльністю, бандерівці не припинили його проголошувати в містах і селах. Гітлерівці розгорнули проти українських патріотів терор. 15 вересня гестапо повторно заарештувало С. Бандеру, Я. Стецька, а також значну кількість оунівців, яких згодом вивезли в концтабір Заксенхаузен, 15 функціонерів Організації були розстріляні, інші інтерновані. «Погромний наступ на Організацію Українських Націоналістів-революціонерів у вересні 1941 року, — згадував колишній в'язень концтабору в Аушвіці М. Марунчак, — започаткував приплив сюди українського політичного елемента, який був призначений на знищення. Це підтвердили дальші фізичні ліквідації українців зимою 1941—42 років»²⁰.

Осмислюючи найновіші уроки українсько-німецьких взаємин, керівники ОУН, як випливає з їхніх творів і мемуарів, дійшли до висновку, що їхній нетривалий «медовий місяць», ситуативний союз із нацистським режимом закінчився, а сподівання на гітлерівську підтримку у відродженні державності виявилися ілюзією. Організація, як самостійницький рух українського народу, вступила тепер у нову фазу визвольної боротьби, відкривала новий фронт — на цей раз проти Німеччини.

¹⁹ ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч. 2. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2006. — С. 350.

²⁰ Марунчак М. На ревірі в Авишвіці й остання вибірка до газу на блоці ч. 19 // В боротьбі за Українську державу. — С. 370.